

EGY ALKOTMÁNYOS FORRADALMÁR

SÓLYOM LÁSZLÓ – A TUDÓS, AZ ALKOTMÁNYBÍRÓ, AZ ELNÖK

EGY EMBER ÉS EGY INTÉZMÉNY TALÁLKOZÁSA

Az Alkotmánybíróság a magyar politikai rendszerváltozás legkülönösebb intézménye. Az 1989-es háromoldalú tárgyalások a rendszerváltozás reményteljes garanciájaként teremtették meg az alkotmányvédő intézményt. A meghirdetett jogállam első, eredeti, nem átértékelt intézménye az Alkotmánybíróság. Sokan, akik bizonytalanok voltak a váltás kimenetelét illetően, ebben a szervben látták a „visszarendeződés” hatékony intézményi akadályát. Ebből következően az Alkotmánybíróság szerepét a hatalom megszerzésének reális esélyével rendelkező politikai pártok – illetve azok kezdeményei – úgy képzeltek el, hogy az a jogállami forradalom gyorsítására és fékezésére egyaránt alkalmas legyen – kinek-kinek igényei szerint, s annak függvényében, hogy a politikai bizonytalanságok miként oldódnak majd meg. Elég ennek alátámasztásaként az alkotmánybírósági hatáskörök féloldalasságára utalni – az *actio popularis* megengedése a normakontroll során egyfelől, a valódi alkotmányos panasz kizárása másfelől. Az Alkotmánybíróság státuszával kapcsolatos felfogások ezen alapvető rétegét nagyon tudatos, nagyon mérlegelt álláspontnak tartom. Ugyanebből a politikai tudatosságból fakad azonban az Alkotmánybíróság státuszának egy másik sajátossága is: nevezetesen hogy az Alkotmánybíróság szerepével kapcsolatos további, a kialakításkor nem alapvetőnek látszó elemek tisztázatlanok maradtak. Ezekhez az intézményi finomságokhoz a politikai véleményformálóknak már nem volt érzékük, s pozíciójukat erősítő érdekük sem fűződött hozzájuk. A politikai alku eredményeképpen létrehozott Alkotmánybíróságtól természetesen mindenki mást várt attól a pillanattól kezdve, hogy várakozásai teljesültek vagy meghúsultak. Az Alkotmánybíróság szükségessége olyanmilyre részét képezte a jelszószerűen megfogalmazott alkotmányos jogállam ideológiájának, hogy létét egyetlen számottevő politikai tényező sem kérdőjelezte meg, ám az alkotmánybírák személye, az Alkotmánybíróság feladatköre, eljárása és szerepfelfogása körül a viták szinte azonnal újrakezdődtek, amint a testület munkához látott.

Tíz évvel ezelőtt sem fordítottam sok energiát arra, hogy személyes sorsok, karrierem alakulását talál-gassam. Akkor is és ma is határozottan az a véleményem, hogy Sólyom László személyében a jogállami forradalom garanciájának szánt intézmény és egy alkotmányos forradalmár különös találkozására került sor. Azt hiszem, az első alkotmánybírók közül Sólyom László volt a leginkább tisztában azzal, hogy a rendszerváltoztató politikai alkufolyamat az Alkotmánybíróság szerepét illetően milyen biztos, tudatos és milyen (sok) bizonytalan, végig gondolatlan elemet tartalmazott. A háromoldalú tárgyalások résztvevőjeként is inkább megfigyelő maradt, s a – jelképesen is értelmezhető – második sorban ülve, már akkor módja volt az eldöntött és el nem döntött kérdések megkülönböztetésére. A megfigyelő Sólyomnál aligha látta valaki világosabban, hogy az Alkotmánybíróság létrehozásának teloz-a az a fő szempont, amelyhez képest sok minden más szükségképpen legitimnek minősül majd. Bizonyára ő tudta a legjobban, hogy a rendszerváltó megállapodás vonatkozó részének legfőbb értéke az alkotmánybíráskodás maga, ám ennek – a politikai egyezséghez és az azt transzformáló törvényhez képest – partikuláris elemeitől a legitimitás már eredményesen nem vonható meg. A kerekasztal lovagjai közül feltehetőleg Sólyom László ismerte a legjobban Carl Schmitt munkásságát.¹ Valószínűleg az is tudatosult benne – hiszen Sólyom soha nem volt politikus, „csak” közéleti, kritikai értelmiségi –, hogy a létrejött politikai alku stabilitása nem a megállapodás tényén, hanem megvalósításán múlik. Az, ami a politikai pártok között felbomolhat, a parlamenti padosorokban átértékelhető, az Alkotmánybíróságon már majdnem végleges formát ölt. Egyedülálló lehetőség kínálkozott a bírói realizmus számára: nem az az alkotmány, amit a (valamire felhatalmazott) politikai döntéshozók összetákolnak, hanem az, amit az Alkotmánybíróság mond. Azt mindenképpen el kell ismerni, hogy a jogi érvelés logikája szerint eljáró alkotmánybíró választási és mérlegelési szabadsága sokkal kisebb, mint a politikai felelősségét viselő dilettánsé. Az alkotmányos forradalmárok áldozatainak száma és szenvedéseik mértéke mindeddig a legkisebb.

A TUDÓS TELJESÍTMÉNYE

Sólyom Lászlóra azért is nagyon illik az alkotmányos forradalmár elnevezés, mert az ő politikai álláspontja és ízlése tudományos tevékenységéből következett. Sólyom a polgári jogban, majd később a közjogban fedezte fel azokat a technikákat, amelyek révén egyfajta alkotmányos és demokratikus berendezkedés kialakítható. Minden tudományos munkájában arra törekedett, hogy a jogintézmények hatókörének és lehetőségeinek kitágításával a jogok és a szabadságjogok új minőségét hozza létre. Bár később azt vallotta, hogy az alkotmánybíró feladata nem tudományos elméleteinek megvalósítása, Sólyom László szakmai munkásságában szinte készen állt minden elmélet és módszertan, amely alkotmánybírói tevékenységében később szerepet játszott. Nézetei nem fejeztek ki politikai ideológiát, még kevésbé politikai célokat vagy követeléseket, de egy jogág, illetve a jogrendszer olyan átalakítását tartalmazták, amelyek egészen a rendszerkritika határáig eljutottak. A nyolcvanas évek magyarországi politikai ellenzéke nem ezt a nyelvet beszélte, de ilyen gazdag, rendszeres „szótárt” a polgári állam- és jogtudomány esztétikai szépségében elmerült hazai tudományosság sem nagyon használt. Sólyom László a jog kultúrtörténetébe ágyazva sok – tetszés szerint: eretnek vagy forradalmi – dolgot elmondott, amelyekről azok közül szinte senki nem beszélt, akik ma azt állítják magukról, hogy ők már akkor is ...

Sólyom László első jelentős szaktudományos munkája a polgári jogi felelősség hanyatlásáról szól.² A polgári jogi felelősség magjának tartott vétkességen nyugvó kártérítési főszabály szerinte a polgári jog nagy illúzióinak egyike, amely a gyakorlatban csak egy szerencsés történelmi pillanatban – a fejlett szabadpiaci kapitalizmus körülményei között – valósulhatott meg. Bár a könyv a tárgy által megengedett keretek között valami hasonló pesszimizmust tükröz, mint Spengler vagy Huizinga történelmi korok alkonyával, őszével foglalkozó ismert írásai, Sólyom szimpátiával és bizonyos optimizmussal szemléli azokat a törekvéseket, amelyek a feltartóztathatatlanság feltartóztatására irányulnak. A feltartóztatásra a dolog jelentőségével tisztában levő bírói jogfejlesztés kínálja a legjobb esélyeket. A polgári jogi felelősség átalakulásával kapcsolatos fejtegetéseknek az alkotmányos forradalmár portréjának felvázolásához két szempontból van különös jelentősége – noha a munka alapvetően szolid polgári jogi értékezés. Az egyik a károsult személy védelmének lehető legteljesebb biztosítása, akár új, intézményidegen megoldások alkalmazása árán is. A másik, talán még fontosabb elem annak felismerése, hogy a jogi problémák forrása a társadalom adott rendszerének vagy magának az egész társadalomnak a működési zavara. Ebből az utóbbi

gondolatból – legalábbis egy alkotmányos forradalmár számára – nem a rendszer totalitásának politikai megváltoztatása következik, miként azt Marx és valódi forradalmártársai gondolták, hanem az eseti jogi és morális korrekció szükségessége. Ennek letéteményeseként egy történelmi és filozófiai érzékenységet mutató civilista csakis a történelmileg és filozófiailag tájékozott bírót jelölheti meg. Egy-egy jogintézmény társadalmilag determinált kiüresedését – legalább ideig-óráig – csak egy olyan joggyakorlat tartóztathatja fel, amelyik a személyt, a konkrét jogosultság alanyát védelmezi.

A strukturálisan determinált lehetetlenségek fel nem ismerését a felvilágosodás kora óta semmilyen navitással vagy erkölcsi ártatlansággal nem lehet menteni; ez a felvilágosodás dialektikája. Sólyom László számára azonban nem a nagyon kényes korban íródott Adorno–Horkheimer könyv jelentett útmutatást, hanem a nagyobb, szinte már arisztokratikus távolságtartást megjelenítő Koselleck munka.³ Reinhart Koselleck nyomvonalán a polgári társadalom tényleges válsága és elméleti kritikája felcserélhető ok és okozat. Mind a gyakorlat, mind az elmélet abba az egységes folyamatba illeszkedik, amelyből a polgári társadalom körtörténete bontakozik ki. Egyértelműen kitérnek azonban – akármelyik oldalról is ismerjük el a megközelítés jogosultságát –, hogy általános érvényű elmélet nem lehet alkalmas a strukturális problémák valamennyi összefüggésének magyarázatára, nem is beszélve a megoldásról. Ha nem is a filozófia absztrakciós szintjén, de a jog is általános érvényű válasz, még inkább osztozik tehát az univerzalitás lehetetlenségében. Az is dialektika azonban, hogy sem a filozófiai elmélet, sem a jog nem mondhat le a lehetetlen lehetővé tételéről. Az erőfeszítésnek a teória és a norma hatókörén túlmutató eseti, azaz morális jelentősége van. Ha az elmélet vagy a szabály csődöt mond, a morál mindig segítségül hívható. A felvilágosodás öröksége pedig az, hogy segítségül is kell hívni. Amit egésznek szántak, az nem maradhat töredékes. A kiegészítő morál elvei és szabályai persze nem lehetnek önkényesek. Minden morális állításnak igazolnia kell magát, optimális esetben azelőtt a kritikai nyilvánosság előtt, amelyet Habermas – leplezetlen nosztalgiával egy letűnt korszak gyakorlata iránt – a legfőbb ítélőszéknek tartott.⁴ A morális érvelés feltétele a magánszféra [privacy] elismerése. Az erkölcsi személy létének az a feltétele és biztosítéka, hogy van hozzárendelhető magánszférája.

A személyiségi jog azon az alapvető feltételezésen alapul, hogy hordozója: a személy tulajdonos, aki emiatt a társadalmi lét egy meghatározott területe felett azonosítható autonómiával rendelkezik. Sólyom László személyiségi jogokról szóló alapvető monográfiája⁵ azonban éppen azt igazolja, hogy a klasszikus polgári jog kategóriái szerint nem létezik az az objektív minő-

ség – a tulajdon – szerint azonosítható, autonóm személy, akihez racionális kritériumok szerint megfogalmazható jogok rendelhetőek lennének. A polgári jog szerinti személyiségi jogok a személynek csak egy-egy esetleges, a többitől mesterségesen elkülönített minőségére reflektálhatnak. A személy elválaszthatatlan „természeti” jogaitól nem vezet egyenes és szükség-szerű út a tételes jog által megfogalmazott jogosultságokig. Elméletileg és gyakorlatilag is lényeges az ellentmondás a természetjog és a pozitív jog között, mert az előbbi a személy teljes emberi lényegéhez kapcsolódik, de nem jog, az utóbbi pedig jog ugyan, de a személy teljességére nem vonatkoztatható. A természetjog és a pozitív jog ellentmondása nemcsak a polgári jog problémája, de a nyolcvanas évek elején nem akadt közjogász, aki ennek a feszültségnek a következményeit az alkotmányjogra vonatkoztatta volna. Messze a polgári jog hatókörét meghaladó jelentőségű ezért Sólyom László felfogása, amely szerint a tételes jog megfelelő szabálya hiányában is megkonstruálható az „általános személyiségi jog.” Az általános személyiségi jog kiterjeszti, a *more geometrico* egységbe foglalja a partikuláris személyiségi jogok normatartalmát.

Sólyom álláspontja szerint az „általános személyiségi jog” a tételes polgári jog dogmatikai rendjéből levezethető, ha nem feledkezünk meg azokról a történeti válságokról, amelyek ennek a jogágnak a szabályozási lehetőségét átalakították. Ennek pedig az a következménye, hogy az általános személyiségi jog alapján a tételes személyiségi jogok alkalmazhatósági körén túl is van lehetőség a személy teljes körű jogvédelmének biztosítására. Ez nem más, mint az a ma már elismert, de a nyolcvanas évek szocialista jogelméletében még mélyen eltemetett – és egyébként erősen természetjogi a la Grotius – gondolat, hogy egy kellően elvi jellegetű normából bármely következmény, bármilyen szabály dedukcióval levezethető. Egy-egy konkrét jog legerősebb biztosítója pedig az, ha feltételezzük, hogy tartalma egy általánosabb norma hatókörébe tartozik. Ebben a felfogásban tehát a dedukció szükség esetén indukcióval egészül ki. Ugyan Sólyom sem mondja ki – hiszen ő mégiscsak polgári jogász –, de az „általános személyiségi jog” minden érvényesíthető alaptörvény szükségképpen része. Az „általános személyiségi jog” az emberi jogok forrása, az alkotmány fogalmi eleme. Ahogy a racionalista természetjogászokat is a modern alkotmányos gondolkodás megalapozóiként tartjuk számon, nincs ok arra, hogy annak az elméletnek, amely az emberi jogok érvényesíthetőségének módszerét kifejtette, ne részesíthetnénk ugyanebben a tisztességben. Ezt annak ellenére meg kell állapítani, hogy az én felfogásom szerint a deduktív és az induktív következtetések összekapcsolása a jogi gondolkodásban nem megengedhető. Egy politikai filozófiában elfogadható

és hasznos módszer a jog elméletére nem alkalmazható minden további nélkül. Ennek ellenére az „általános személyiségi jog” Sólyom László-féle elmélete radikális lehetőségeket nyitott a jogrendszer átalakításában. Sólyom okfejtése ugyanis annak kimutatására irányult, hogy az „általános személyiségi jog” léte miatt lennie kell a magánszféra olyan lelki és fizikai területének, amely mentes a külső, voluntarista – alapvetően közhatalmi – beavatkozástól. Az „általános személyiségi jog” mint szimbolikus társadalmi nyilvánosság előtt minden beavatkozási kísérlet köteles indokolni a szabályozás létjogosultságát. Az „általános személyiségi jog” történeti és dogmatikai megalapozásával Sólyom László a személyes viszonyokra szabott polgári jog egy jelentős területét személytelenítette, s ezzel az alkotmányosság számára is hasznosítható általános jogosultságot fogalmazott meg. Bármilyen rendszerezett jogok alkalmazására és értelmezésére – különösképpen, ha azok az Alkotmányban kapnak helyet – csak akkor kerülhet sor „helyesen”, ha e jogok *genus proximium*ára is kiterjed figyelmünk. A jogok absztrakció útján való bővítésének ezt a lehetőségét Sólyom László jelentős alkotmányelméleti teljesítményének tartom egy olyan időszakban, amikor az alkotmányelmélet jórészt csak apologetika és nem kritika volt. Az „általános személyiségi jog” ma már a létező magyar jogrendszer kritikája, s alkotmányossági mérceként funkcionál.

Az „általános személyiségi jog” jogrendszerre gyakorolt hatásának következményeit Sólyom László arra a gyakorlati kérdésre is alkalmazta, hogy mit szabad és mit nem.⁶ Nagy visszhangot kiváltott tanulmányában Sólyom a polgári jogi jogosultságokat egyértelműen az állampolgári szabadságjogok perspektívájába helyezte. A „mit szabad és mit nem?” kérdéssel Sólyom egy újabb radikális lépést tett. Itt ugyanis már nem az általános jogok megalapozásának, igazolásának problémájával foglalkozik, hanem az a kiinduló pontja, hogy általános jogok vannak. Sólyom László gondolkodásában a jogvédelem kérdése került a központi helyre. Az aktuális jogi probléma ugyanis – ezt Sólyom gyakorló jogvédőként tapasztalhatta –, hogy a szabadság határai a kis, mindennapi ügyekben is egyértelműek legyenek, s azokat meg lehessen védeni. Bár Sólyom szerint az alkotmánybíráskodás megteremtésére – 1985-öt írunk! – nincs kilátás, sőt annak elvi alapjai is vitatottak, megvannak azonban a polgári jognak azok az intézményei, amelyek az általános szabadságok konkretizálására szolgálnak, sőt erre kötelezik is a bírót. Ilyen intézmény különösen az „általános személyiségi jog” generálklauzulája. Fejtegetéseiből egy teljes *rule of law* elmélet bontakozik ki, amelyet már csak az érvelés kiindulópontja választ el a közvetlen politikai jelentőségű jogállam-konceptiótól. Sólyom László ugyanis nem az alkotmányos állam jogából és meghatározott jogintézményeiből

vezeti le a személy szabadságának területeit, hanem éppen fordítva: a személyes szabadság határeseteihez való állami viszonyulásból von le következtetéseket. Olyan határhelyzeteket állít szabadságjogi összefüggésbe, mint a fogamzásgátlás, az abortusz, a szervátültetések, az eutanázia. Megítélése szerint az ezekkel kapcsolatos jogi problémák megoldását nem a törvényhozótól kell várni, hanem a bíróságoktól. Az „általános személyiségi jog” és a konkrét személyes jogosultságok összefüggésében léteznek mindazok a jogok, amelyek alapján akár a határhelyzetek is elbíráthatók. E jogokat nem kell (újra) megalkotni, a jogok fennállásának próbaperekben való megállapítására van szükség. A jogalkotástól elkülönülő, önálló és szükségképpen bírói feladatként felfogott jogmegállapítás elméleti hordereje talán a német irodalom tükrében érthető meg a leginkább,⁷ mely minden bizonnyal Sólyom Lászlóra is hatást gyakorolt. Mindenesetre úgy tűnik, hogy a bírói tevékenység prioritásának, jogállamot megalkotó és életető szerepének eszméje Sólyom Lászlóban ekkor már határozottan kialakult. A jogállam alapvetően bírói állam. Úgy tűnik, hogy Sólyom számára a bírói jogvédelem jogmegállapító technikája a legfontosabb garancia, s emiatt akár még az alkotmánybíróság hiánya felett is át lehet siklani. Mindez újabb érzékletes példája annak, hogy a létező jogrend intézményeinek felhasználásával is lehet „rendszerátváltató” eredményre jutni.

Ugyanez a létező jogintézmények kereteit tágító megközelítés jellemzi Sólyom László környezetvédelmi tárgyú írásait.⁸ Sajátos polgári jogi nézőpontjának megfelelően nem a környezetvédelmi jog szempontjából nézi a polgári jogot, hanem az a kérdés izgatja, hogy a polgári jog milyen környezetvédelmi feladatokat oldhat meg. Sólyom véleménye szerint a környezetvédelem közérdek, amelynek érvényesítése a jogvitát kézben tartó bírótól a semlegesség feladását, nagyobb öntudatot, a jog és a jogpolitika alakítását: egy szóval aktivitást követel. Ezek megvalósulása esetén a bíró nem egyszerűen eseti jogvitában szolgáltat igazságot, hanem általánosabb, a jogok érvényesülését elősegítő preventív funkciót is gyakorol. A bíró preventív szerepének elismerése azon a feltételezésen alapszik, hogy a formális jogszabályok a rendkívül összetett érdekek mérlegelését és arányosítását igazságosan nem képesek elvégezni, ilyen mérlegelésre és arányosításra – mint egykoron a praetornak – a bírónak is jogosultnak kell lennie. Sólyom László kimutatta, hogy a bíró már a hetvenes évek végének magyar jogszabályai szerint is rendelkezett ezzel a lehetőséggel. Más kérdés, hogy szükség van olyan eljárási jogintézményekre is, amelyek folyamatosan szállítanak a bírónak valódi mérlegelésre és arányosításra váró jogvita anyagot. Sólyom szerint ilyen jogintézmény a populáris akció. Ez szerinte a közérdekből való – azaz a konkrét személyes

érintettség nélküli – perlési lehetőséget jelenti. Sólyom László úgy véli, hogy a popularitásnak vannak szakmai korlátai, de ezeket a korlátokat alapvetően politikai szempontok szerint kell tágabban vagy szűkebben megvonni. A korabeli magyar politikai viszonyok között a „civil” – a mai terminológia szerint „polgári” – érdek-öntudat aktivizálása azt kívánja, hogy a közérdekű perlési lehetőség mindenkinek személyes joga legyen. A szakszerűtlen, elbírálásra alkalmatlan keresetindítás szűrésére nem a perlési jogosultság ab ovo korlátozását kell alkalmazni, hanem a bíróra kell bízni a perindításra alkalmasság kérdésében való döntést. A perelő személy és a bíró autonómiájának ez az egymás mellé helyezése egyes elemeiben már-már az egzisztencialista jogfilozófusok léthelyzetet és jogi helyzetet összekapcsoló felfogására emlékeztet.

Nekem úgy tűnik, hogy a politikai megalapozású területre Sólyom László az információs szabadság mint új szabadságjog megfogalmazásakor⁹ lépett. A polgári jog felől közelítő szemléletének alapja az információs szabadság esetében is az „általános személyiségi jog”, ez a motívum azonban már kiegészül a klasszikus közjogi szabadságjogok közrehatásával, sőt ezen túl a nyilvánosság és a hatalommegosztás kialakításának-kiterjesztésének követelményeivel is. Hogy mindezek megvalósulhassanak, ahhoz érdemi és teljes reformokra van szükség. Ehhez – bár Sólyom nem mondja ki – már nem elég a bírói jogfejlesztés, hanem törvényhozásra is szükség van. A bírói jogfejlesztő tudatosságnak – amelyre azért Sólyom látható szimpátiával tekint – olyan normatív alapra van szüksége, amely az információs szabadság értelmezését az információs önrendelkezéstől az információelosztás rendjéig feszíti. A bírói jogmegállapítás tehát csak akkor hatékony, ha az új differenciált társadalmi feltételeknek megfelelő, modern jogintézmények rendelkezésre állnak. Ebben a társadalmi közegben az információs szabadság és a hagyományos adatvédelmi jogok egymást erősítő hatása, különös tekintettel a politikai összefüggésekre, a demokrácia működési feltétele. A politikai demokrácia „információs” demokrácia. Az információs szabadság – a hatalommal és a kiszolgáltatottsággal való kapcsolat miatt – a politikai szabadság *conditio sine qua non*-ja. Információs szabadság nélkül így alkotmányosság sincs. Úgy vélem, hogy Sólyom László az információs szabadság politikai tartalmú jogának megfogalmazásával lényegében addig jutott el, hogy minden jogrendszernek vannak szükségképpen elemei, amelyek látható vagy láthatatlan elvként normatív funkcióval rendelkeznek. Ezek az elemek történetileg és politikai filozófiailag megalapozott alkotmány-eszme lényegéhez tartoznak, s az Alkotmányt alkalmazó bíró számára éppúgy megkerülhetetlenek, mint a tételes jog normái. A jog több, mint a politikai esetlegességek, esetlenségek folyama-

tában keletkező tételes normák összessége, mert ezeket elvek fogják össze koherens egésszé. Ahogy Ronald Dworkin gondolta:¹⁰ a jog értelmezés, mégghozzá elvekre alapozott értelmezés, mert a jog akkor sem hallgat, nem hallgathat, ha a tételes jog szabálya szövegszerűen semmit sem mond. Nekem úgy tűnik, hogy Sólyom László nézeteiben – az „általános személyi jog” felbukkanása óta – ez a fajta alapelvi megközelítés és az annak megfelelő értelmezési stílus különböző rejtettséggel, de kimutathatóan jelen volt.

A Sólyom László tudományos munkásságáról adott, szinte már sértően vázlatos áttekintés is mutatja, hogy nézetei valóban az akkori jogrendszer immanens kritikájaként értékelhetők. Publikációi alapján nagy biztonsággal kijelenthető, hogy Sólyom hitt a jog befolyásoló, rendszerformáló, sőt morális erejében. Noha jogi gondolkodásának folyamata egyre határozottabbá vált, mégis – akkor is és most utólag is – bárki számára rekonstruálható alapállása, érvelési módja és fejtegetéseinek célja. Tudományos munkássága a jogbiztonság sajátos kifejeződése. Emellett azonban Sólyom László tudományos tevékenységének van egy további fontos folyamánya is. Kifejtett nézeteiben szinte hiánytalanul megjelennek azok az elemek, amelyek az elmúlt közel egy évtized alkotmánybírói gyakorlatában is jellegzetes, stílusadó vonásokat képviseltek. Minden bizonnyal nem tudatosan, de a tudományos gondolkodás logikája alapján Sólyom László írásaiban – egy bizonyos előfeltevési és következtetési rendszerben – megelőlegezte és megválaszolta az alkotmánybíráskodással kapcsolatos alapvető problémák sokaságát. Ezek sorában – messze a teljesség igénye nélkül – említeni szükséges az egyes alapvető jogok általános jogának, a személyes önrendelkezésnek és a bírói jogmegállapítás metodikájának a problémáját. Sólyom Lászlónak fontos kérdésekben már azelőtt is véleménye volt, mielőtt az adott kérdés alkotmányossági problémaként egyáltalán ítélszékbe elé került volna. Ha álláspontja sokszor vitatható is, állítom, hogy Sólyom László komoly bírálata éppen az elmélet iránti igénye miatt lehetséges. Ha valaki más jogfelfogást vall – és ez éppúgy igazolható, mint Sólyom Lászlóé –, az bizonyos álláspontokat mindig hibásnak tart. Sólyom Lászlót egy másik teória elvei szerint lehet kritizálni, aki viszont ennek birtokában van, az kénytelen is ezt megtenni. Aki minden esethez elméletileg befolyásolatlan „tisztá” értelemmel nyúl, annak valószínűleg tévedései és igazságai is kisebb hullámokat vetnek. Azt semmiképpen sem állítanám, hogy Sólyom László alkotmánybíróvá választásakor nekilátott volna egy tudományos elmélet, egy filozófiai tan megvalósításához. Erre a jogi elméletek már csak átfogóságuk, totalitásuk hiánya miatt sem alkalmasak. Azt azonban ki lehet jelenteni, hogy Sólyom László alkotmánybírói tevékenysége

szerves és közvetlen folytatása lett tudományos életének, teljesebb és azonosíthatóbb módon, mint bármely másik alkotmánybíró társáé.

AZ ALKOTMÁNYBÍRÓ ÉS AZ ALKOTMÁNYOSSÁG TÁVLATAI

Az Alkotmánybírásról szóló 1989:XXXII. törvény hatálybalépését követően az Alkotmánybíróság 1990. január 1-jén megkezdte működését és még abban a hónapban meghozta első döntéseit. Bár nem szándékom Sólyom László alkotmánybírói határozatokban kifejeződő véleményeit ismertetni, az első azonosítható megnyilatkozását mégis idézem, mert annak alkotmányos hordereje alapvető jelentőségű. Első jelentős alkotmánybírói megnyilvánulásának a 2/1990. (II. 18.) AB határozathoz fűzött különvéleményét tartom. Ebben Sólyom az alapvető jogok – esetünkben a személyes adatok védelméhez való jog – alkotmányos korlátozhatóságának feltételeit vizsgálta, s kifejtette, hogy egy alapvető jog korlátozásához nem elég, ha egy másik alapvető jog és szabadság érvényesítése és védelme érdekében történik, hanem az is az alkotmányosság mércéje, hogy a korlátozás más módon el nem érhető és feltétlenül szükséges legyen. Ez az önkényességi teszt, amely szinte azonnal az alapjogok korlátozásának értelmezési mértékévé vált. Igaz, hogy Sólyom az önkényesség megállapításának más országok alkotmánybírói gyakorlatában használatos öt szempontjából csak a relevanciát, a szükségességet és az elkerülhetetlenséget emelte ki (az ésszerűséget és az arányosságot nem), különvéleményének jogdogmatikai jelentősége mégis vitathatatlan.

A korszakos döntés azonban a halálbüntetést eltörölő 23/1990. (X. 31.) AB határozat meghozatala volt. A legtöbb kommentár az Alkotmánybíróság ezen döntéséhez – és Sólyom László párhuzamos véleményéhez, lényegében az alkotmánybírói döntés önálló indoklásához – kapcsolódik. Egyiknek is, másiknak is biztosított a helye az alkotmányjogi tankönyvekben. Nincs kétségem afelől, hogy Sólyom László – miként szerintem a többi alkotmánybíró is – azonnal és elsőként azt a mondatot vetette papírra, hogy a halálbüntetés alkotmányellenes és el kell törölni. Ehhez érveket azonban biztosan másutt találtak. Sólyom László alkotmánybírói habitusának minősítése a halálbüntetés-határozattal kezdődött meg. Tartották liberálisnak, konzervatívnak, katolikusnak azt a világnézetet, amely alkotmánybírói munkásságából kiolvasható. Szerintem Sólyom humanista bíró volt, akinek gondolkodását és magatartását változatlan értékek határozták meg. Ezek szerint beszélgetett lényeges dolgokról, művelte és hallgatta a zenét, írta tanulmányait, alakította ki és indokolta az

ítéleteket. Rend volt abban, amit csinált. Egy humanista csak a halálbüntetés ellen lehet, ez evidencia. A humanistát nem köti sem a többségi akarat, sem a közvélemény. Nem köti egyetlen erkölcsi vagy tudományos irányzat sem. A humanistát vezérelhetik a napi összevisszaságok fölött álló láthatatlan eszmények. A halálbüntetés-határozathoz fűzött párhuzamos véleményben egy humanista arcát látom az alkotmánybíró helyett. Ezért jelentette ki a humanista, hogy az Alkotmánybíróság szabadon eldöntheti, hogy egységes és oszthatatlan emberfelfogásból indul-e ki, azaz egységben szemléli-e az ember életét és méltóságát, elvetve – legalábbis szavakban – a test és a lélek dualizmusát. A humanista állította, hogy az emberi élet és a méltóság abszolút, a priori érték, amelyek a maguk teljességében hozzáférhetetlenek a jog számára. Ilyen kijelentéseket az alkotmánybíró nem tehetett volna. Azóta már többen is kimutatták, hogy a halálbüntetés alkotmányellenessége az alkotmány alapján másképpen is indokolható lett volna.¹¹ Sőt, az is bizonyítható, hogy annak a fajta emberképnek a megfogalmazására, amely Súlyom László párhuzamos indoklásában megfogalmazásra került, az Alkotmánybíróság szabadsága egyáltalán nem terjed ki. Többek között azért nem, mert az emberi méltóság egyenlősége nem egyeztethető össze azzal, hogy fundamentális kérdések egy meghatározott értékrend és világnézet alapján kerüljenek eldöntésre. Márpedig Súlyom László értékrendje és világnézete csak meghatározott keretek között, meghatározott előfeltevések szerint helytálló. Ez pedig a II. vatikáni zsinat *Gaudium et spes* tanítása.¹² Ez az az érvelési rendszer, amelyet – többek között – Karl Rahner antropológiája tartalmaz.¹³ Azon ténymegállapítással, hogy a halálbüntetés alkotmányellenes – sokakhoz hasonlóan –, egyetértek. Az a véleményem azonban, hogy Súlyom László az akkor megfogalmazott – és azóta az alkotmánybírói gyakorlatba is átszivárgott – érveivel ugyancsak nehéz helyzetet teremtett a jövőző alkotmánybírók számára, ha azok emberi jogi határhelyzetekben lesznek majd kénytelenek döntést hozni. Ezek a nehézségek csak kisebb részben tartalmiak. Az Alkotmánybíróság a későbbiekben nincs kötve az élethez és a méltósághoz való jog mögöttes emberképéhez, sőt, emberkép nélkül is nagyon jól elboldogulhat. Nehéz lesz azonban azokkal az inkább módszertani problémákkal megbirkózni, amelyek az egyes alapjogok abszolutizálásával, hierarchikus elsőbbségével, „anyajog”-jellegével kapcsolatosak. Aki a joggal foglalkozik, annak meg kell békélnie azzal, hogy a jog gyakorlati rendszer. Lehetőségeit és terhelhetőségét is eszerint kell megítélni. A módszert illetően ezt a korlátozott kapacitást véleményem szerint Súlyom László nem vette eléggé figyelembe. A jog gyakorlatiassága miatt abszolút jog nem lehet. Ha lenne, akkor lehetet-

lenné válik minden olyan eset megoldása, amelyben abszolút és nem abszolút jogok ütköznek egymással. Ilyen esetben, amely pedig az élet- és jogviszonyok változatossága folytán könnyen előállhat, az abszolút jogot kellene jognak tartani, miközben a nem abszolút jognak soha sem lehetne érvényesülési esélye. Az abszolutista értelmezés valójában a tételes jogokat fosztja meg a jogi minőségtől. Ez pedig sem nem jogértelmezés, sem nem alkotmánybíráskodás. Sőt, az alkotmányos abszolutizmus bármely formája – a látszattal ellentétben – éppen nem az alkotmányos stabilitást szolgálja, hanem az önkényes jogértelmezés táptalaja, minthogy jogidegen álláspont, amelyet jogi problémáknál következetesen érvényesíteni nem lehet.

Súlyom László halálbüntetés-határozathoz fűzött párhuzamos véleményének a legnagyobb vitát – sőt indulatokat – kiváltott része a láthatatlan alkotmányról szólt. Az Alkotmánybíróság döntéseiből és indoklásai-ból kibontakozó láthatatlan alkotmány Súlyom szerint az alkotmányosság biztos mércéje. Olyan alkotmányos érték- és követelményrendszer, amely a napi politikai érdekek szerint módosítható alkotmány fölött áll. A láthatatlan alkotmány elvei szerint a létező alkotmány valamely része is lehet alkotmányellenes. Ezt a lehetőséget a német alkotmányjogi irodalom – éppen a Szövetségi Alkotmánybíróság hasonló tartalmú döntései alapján – az ötvenes évek végén meg is fogalmazta.¹⁴ Az alkotmányon belüli alkotmányellenesség német doktrínája azonban nem rejtett értelmezési mérce, hanem egyszeri nyilvános döntést igényel. Ezzel szemben a láthatatlan alkotmány koncepciójába Súlyom szerint nem fér bele az alkotmány eseti kritikája,¹⁵ ez azt jelenti, hogy a bíró történelmileg kötött szempontok szerint biztosíthat elsőbbséget az „alkotmányosabb” rendelkezéseknek, s ezzel együtt másokat hátrébb sorolhat. Igaz, Súlyom László a későbbiekben többször is igyekezett csökkenteni a láthatatlan alkotmány radikalizmusát. Ezzel együtt úgy vélem, hogy nézete olyan módszertani eszköz, amely megfelel az értelmezés Gadamer-féle hermeneutikai elvének.¹⁶ Súlyom is azt vallotta, hogy az alkotmány elvont – és az alkotmányozás történelmi körülményei miatt nálunk szilárd – értékrendet ki nem fejező normáit az Alkotmánybíróságnak kell a kornak megfelelő értelemmel megtöltenie. Ez a tudatos alkotmánybírói gyakorlat, amelyet sokan aktivizmusnak is neveznek, nem egyszerű módszertani függelék a döntésekben, hanem a jogmegállapítás nélkülözhetetlen alapja, nélküle számos döntésben nem lehetett volna az adott érdemi álláspontot kialakítani. Azokban az újabb esetekben, amelyek hasonlítanak majd a Súlyom László elnöksége idején eldöntött ügyekhez, ugyancsak nehéz lesz a tartalom-módszer összefonódás hatása alatt született ítéletektől eltérő következtetésekre jutni.

Hogy a meglátás mennyire nem Kasszandra-jóslat, azt az Alkotmánybíróság abortusz-ügyekben hozott döntései is mutatják. Mindkét ügy előadója Sólyom László volt. Az Alkotmánybíróság első, 64/1991. (XII. 17.) AB számú abortusz-határozata valójában nagyon egyszerű döntést tartalmaz, éspedig azt, hogy az abortusz szabályozása azért alkotmányellenes, mert nem megfelelő a szabályozás jogforrási szintje. Az Alkotmánybíróság azonban az érdemi döntés alapjául szolgáló jogforrástani indoklason túl szükségesnek tartotta az élet eme kezdeti határhelyzetének értelmezését is, amely a döntés indoklása szempontjából felesleges volt. A felesleges indoklás magyarázata kézenfekvő: az abortusz esetében egy abszolútnak tekintett jog, az élethez való jog, és egy relatív jog, az anya önrendelkezési joga ütközik egymással. Eltérően a halálbüntetés-határozattól, ahol az élethez és a méltósághoz való jog azonos irányú értelmezése némi vulgarizálással megengedhető, az abortusz esetében az a tipikus, hogy az élethez és az önrendelkezéshez való jog ellenkező tendenciájú. Itt tehát a konfliktus szükségképpen. Bármennyire is szabad a bíró az alkotmányos emberkép megválasztásában, annyira azért mégsem, hogy radikálisan egyoldalú döntést vezethessen le belőle. Márpedig itt az alkotmánybírói emberkép alapjául szolgáló filozófiák nagyon is polarizáltak és vagy-vagy rendszert alkotnak. A vagy-vagy egyik oldaláról sincs lehetőség egy „méltányos” abortusz-törvény megkövetelésére. Ha a döntés méltányosságot akar teremteni, egy egyik pólushoz képest önkényes érvelésre kényszerül.

Álláspontom szerint az abortusz-ügyekben képviselt véleményét tekintve Sólyom László alkotmánybírói pályájának legsúlyosabb ellentmondásába keveredett – ezt már csak az eutanázia-ítélet múlhatta volna felül, amelyre azonban már nem tudta rászánni magát. A dilemmát súlyosbította, hogy Sólyom Lászlónak világnézetileg olyan álláspontot kellett volna képviselnie, amely általában tiltja a művi terhességmegszakítást. Amikor azonban a két nagyon fontos alapjog, az élethez és az önrendelkezéshez való jog hatókörével és alkotmányos szerepével kapcsolatos eredeti álláspontját kialakította, alighanem még nem vette számításba azonos szintű kollíziójuk lehetőségét. Az abortusz esetében egyik alapjog sem úgy jön tekintetbe, hogy bármelyik is nem nevesített jogosultságok felettes joga lenne, hanem azonos jellegű, feltételezések nélküli jogokként ütköznek egymással. Bármelyikük önkényes korlátozása csak alkotmányellenes lehet. A másik jogot kizáró, érvényében megszüntető döntés mindenképpen alkotmányellenes. Ezt a döntést tehát nem lehetett meghozni. A két alapjog méltányos kiegyenlítése, arányosítása éppen ezért Sólyom László szerint nem az Alkotmánybíróság feladata, hanem az állam kötelessé-

ge. Alkotmányosan lehetséges tehát az abortusz jogszabályi engedélyezése, ha eközben az állam „objektív életvédelmi kötelezettségének” eleget tesz. Minél liberálisabb egy abortusz-törvény, annál intenzívebbek az állam életvédelmi kötelezettségei. Többen – köztük magam is – igyekeztek bizonyítani, hogy ez a fajta megközelítés semmiféle rekonstruálható elvet nem nyújt az abortusz szabályozásához,¹⁷ így bármely abortusztörvény felett ott lebeg az alkotmányellenesség minősítés pallosa. Még a halálbüntetés-ítélet kapcsán említett önkényességi teszt sem adhat pontos eligazítást, mert az állam objektív életvédelmi kötelessége csak a szembenálló alapjogok egyikére: az élethez való jogra vonatkozik. Ráadásul az élethez való jog és az életvédelmi kötelesség egymás reflexei, s ebben a reménytelen arányosításban nem jogok összeméréséről van szó. Minden cinizmus nélkül kíváncsian vártam volna, hogy a jog és a kötelesség összekapcsolásának képtelenségét milyen felettes elv, morális szempont alapján kísérli meg feloldani Sólyom László az eutanázia alkotmányos dilemmájának hatványozottan nehezebb kérdésében. A várakozás annál érthetőbb, mert a 48/1998. (XI. 23.) AB határozat – a második abortusz-döntés – semmivel sem vitt közelebb a csapdahelyzet feloldásához, s tartalmi újdonsága valójában csak az az üzenet, hogy az Alkotmánybíróság véleménye szerint miként lehet – az állam objektív életvédelmi kötelezettségeinek részletező előírásával – egy alkotmányellenes abortusz-rendeletet alkotmányossá tenni.

Sólyom László korábbi tudományos munkásságával való összefüggése miatt és természetesen alkotmányos hordereje okán is figyelemre méltó az a Sólyom előadásában megszületett döntés,¹⁸ amely a személyi szám széles körű használatát minősítette alkotmányellenesnek. Az adatvédelem személyes szabadsággal való összefüggését Sólyom László mindig is evidenciaként kezelte. Ez az elméleti keret azonban akkor telt meg igazán étellel, amikor 1988-ban hosszabb időt töltött el Wiesbadenben, a hesseni adatvédelmi biztos hivatalában, aki mellesleg maga is civilista professzor volt eredetileg. Akkoriban nemcsak a jogi szabályozás nagyságrendi és minőségi különbsége lehetett sokkoló egy magyar kutató számára, hanem annak a személyes szabadságot érintő technikai fenyegetettségnek a súlya is, amely a kiteljesedő komputerizációból önmagában, mindenféle politikai visszaélés nélkül következik. Sólyom László akkor látta be, hogy az adatvédelem a társadalmi fejlődés velejárója, amellyel szemben úgy kell védekezni, mint a civilizációs ártalmak ellen általában. A személyes adatok védelme a magánszféra [privacy] védelme, s ezen magánszféra nélkül alkotmányosan korlátozott állam sem létezhet. Mindemellett Sólyom László abban nem volt romantikus alkat, hogy a magánszféra védelmét az információs fenyegetések

utópikus visszaszorításában vagy elszigetelésében látta volna. A személyes szabadságon belül kell ezért az információs önrendelkezés határait megvonni. Az információs önrendelkezés az emberi méltóság megvalósulásának is egyszerre feltétele és korlátja. A személyes szabadság bizonyos mértékű felszabdalása, lokalizálása ennek megfelelően elkerülhetetlen. A személyes szabadság információs önrendelkezést érintő korlátozásának azonban különösen indokoltnak és a jogi szabályozásban precíznek kell lennie. Az indokoltság és a jogi pontosság elsődleges mércéi a célhoz kötöttség, a korlátozottság és az arányosság. Olyan nagy jelentőségű és nyilvánvaló követelmények ezek, hogy azokat a személyes adatok védelméről szóló 1992:LXIII. törvény megalkotásakor figyelembe is vették.

Sokkal vitatottabb, az Alkotmánybíróság „állandó gyakorlatává” nem is vált döntés született egy gyermekszármazási ügyben. Az 57/1991. (XI. 8.) AB határozat előadója nem Sólyom László, hanem Lábady Tamás volt, a határozat különös aktivizmusa azonban Sólyom László nélkül aligha fogalmazódhatott volna meg. Annál kevésbé, mert az aktivizmusra ugyancsak hajló Kilényi Géza az ügyben határozott különvéleményen volt. Ebben az esetben az Alkotmánybíróság az „élő jog” – külföldön szórványosan előforduló – doktrínájára alapította döntését. Az „élő jogi” felfogás szerint az Alkotmánybíróságnak nem a normaszöveget önmagában, hanem az érvényesülő normát, azaz az „élő jogot” kell az alkotmány rendelkezéseinek tartalmával és az alkotmányos elvekkel összevetnie. Az „élő jog” tehát a jogszabály értelmezett és alkalmazott tartalmának együttese, úgy ahogy azt az egységes jogalkalmazási gyakorlat kezeli. Ennek megfelelően, ha egy jogszabály több lehetséges értelme közül a gyakorlatban csak egy realizálódik, akkor csak ez a normatartalom szolgálhat az alkotmányossági vizsgálat alapjául. Az „élő jog” teóriájának megfogalmazására és alkalmazására az Alkotmánybíróság hatásköreinek hiányosságai miatt volt szükség: elsősorban amiatt, mert az alkotmánybírósági törvény köztudottan nem tartalmazza a valódi alkotmányos panasz intézményét, amely az alkotmányos jogszabályok alapján megvalósuló esetileg alkotmányellenes, alapjogokat sértő jogalkalmazással szemben nyújtana védelmet. Sólyom jogvédő felfogásában a törvényi hiányosság nem egyszerűen jogalkotási hiba, hanem az alkotmánybíráskodás funkcióját is érintő probléma. Olyan hard case, amelyben az Alkotmánybíróság akkor sem hallgathat, ha a tételes jog szerint nem is állapítható meg konkrét hatásköre. Sólyom felfogása az alkotmánybíráskodás eszménye szempontjából következetes. Elvileg valóban nem in-

SÓLYOM JOGVÉDŐ FELFOGÁSÁBAN A TÖRVÉNYI HIÁNYOSSÁG NEM EGYSZERŰEN JOGALKOTÁSI HIBA, HANEM AZ ALKOTMÁNYBÍRÁSKODÁS FUNKCIÓJÁT IS ÉRINTŐ PROBLÉMA.

dokolható, hogy az Alkotmánybíróság miért védi az alapjogokat alkotmányellenes jogalkotással szemben, és miért nem alkotmányellenes jogalkalmazással szemben. Gyakorlatilag azonban – egy adott állam differenciált jogvédelmi mechanizmusára figyelemmel – az alapjogi bíráskodás „élő jogra” alapított módja nagyon is vitatható. Mindenekelőtt azért, mert az Alkotmánybíróság kifejezett törvényi felhatalmazás nélkül aligha rendelkezhet hatáskörrel a jogviták fórumrendszerének átalakítására, a viták egy részének eldöntését sem vonhatja magához. Másrészt azért sem, mert az „élő jog” esetében az Alkotmánybíróság egyetlen eltérő jogértelmezésén múlik, hogy valamely jogszabály másféle értelmezése és alkalmazása visszahat-e az alapul fekvő és önmagában nem alkotmányellenes jogszabályra. Nem csupán az tehát a probléma az „élő jog” esetében, hogy az Alkotmánybíróság hatáskört kreál magának – ebbe egy alakuló jogrendszer feltételei középette akár még bele is lehetne nyugodni –, hanem az, hogy olyan jogszabály is alkotmányellenesnek minősülhet, amelynek van alkotmányos értelmezése. Ha meg is értem az „élő jogot” pártoló alkotmánybírók – így Sólyom László – erőfeszítését, hogy egy igazságtalanul logikátlan helyzetre megoldást találjanak, úgy gondolom, hogy a problémát nem lett volna szabad egy alkotmányos logikátlanság irányába elvinni. Ez már az – egyébként méltányolható szándéktól vezérelt – aktivizmus olyan foka, amelyet tartósan fenntartani aligha lehet.

Különösnek és bizonyos fokig érthetetlennek tartom, hogy miközben Sólyom László az alapjogok – jórészt persze a szabadságjogok – védelme érdekében az intenzifikálás egészen radikális útját járta, az alkotmányosság más vonatkozásai tekintetében inkább formalista és reduktív hozzáállást mutatott. Ha morális érzékenységgel feltehető az a kérdés, hogy az alapjogokra vonatkoztatva az állampolgárnak mit szabad és mit nem, akkor ugyanezt a kérdést fel kell tenni a szabadságot szabályozó állam irányában is. Pusztán elméletileg állítható ugyanis, hogy az állampolgári szabadság feltételétől szolgáló magánszféra védelme nemcsak az erre irányuló alapjogok expanziója alapján képzelhető el, hanem az állami beavatkozás önálló korlátozásával is. Miért ne lehetne a jogállamnak is morális értelmezése? Az alkotmánybírósági értelmezési gyakorlatban korán kialakult az a felfogás, hogy a jogállamiság központi eleme a jogbiztonság. Mind a jogállam, mind a jogbiztonság valójában alkotmányos jogelv, s az önrendelkezési jog vagy az általános személyiségi jog mintájára akár – metodikailag – „anyajognak” is felfogható lenne, hiszen ezekből is levezethető lenne a jogosultságok

és kötelezettségek egész rendszere. Feltéve persze, hogy a jogállamnak és a jogbiztonságnak van a jogértelmezés számára megfogalmazható immanens értéke, úgy ahogy az önrendelkezéshez és a személyiséghez való általános jognak van. Sem Sólyom László, sem a többi alkotmánybíró nem próbálta meg azonban a jogállam elvét általánosítani és prioritáshoz juttatni; sőt ellenkezőleg, nagyon is statikusan értelmezték. Ennek megfelelően a jogalkotási részjogosítványok jogállam elve alá tartozó törvényben meghatározott tartománya is önállósult. Nem alkotmányossági probléma, ha valamely jogszabály a rá irányadó jogalkotási eljárási előírások megsértésével jön létre.¹⁹ Nézetem szerint ebben a körben csak egy redukcionista gondolkodás fogadhatja el azt, hogy egyes eljárási szabályok megsértéséig, utólag alkotmányossá teszi, ha a jogalkotási produktum egyébként megfelelt az előírásoknak. Az elméleti és gyakorlati nonszensz kézenfekvő. Radbruchtól Luhmannig sokan kimutatták, hogy a jogalkotás – és általában minden cselekvés – legitimációs tényezője az eljárás. Akár demokratikus, akár más módon egy eljárás legitimációja, a legitimitás kétségbevonhatatlansága éppen azon múlik, hogy megalapozásának minden körülménye megvalósul. Ez elméletileg a jogalkotási eljárásban sem lehet másként. De a gyakorlati jogérvényesítés is azon az elven nyugszik, hogy az eljárásilag hibás cselekmény érvénytelen. A cselekvéssorozat jogszabályban meghatározott elemeitől nem lehet eltekinteni azzal a hallgatólagos érveléssel, hogy abban vannak lényeges és lényegtelen elemek. Az eljárási formalitásnak is megvan a maga jelentősége, s ezt különösebb fogalmi akrobatika nélkül a jogbiztonság alkotmányos követelményéig is ki lehet szélesíteni. Számomra teljesen megmagyarázhatatlan, hogy az Alkotmánybíróság a jogalkotási eljárási szempontnak miért nem tulajdonított sohasem önálló alkotmányossági jelentőséget. Ugyanígy nem találok elvi magyarázatot arra sem, hogy Sólyom László aktivizmusa ebben a kérdésben miért fordult át kifejezett passzivizmusba. Tudom, hogy az állam tevékenységének közvetlen korlátozása az esetek nagy részében politikai kérdés. Több alkotmánybíráskodási rendszerben – elsősorban az Egyesült Államokban és Németországban – éppen erre tekintettel alakították ki az alkotmánybíróságok hatáskörébe nem tartozó politikai ügyek [political question] doktrínáját, amely az alkotmánybíróságok önkorlátozásának többé-kevésbé rekonstruálható alapja. Az önkorlátozás másutt szokásos elveibe azonban nem tartoznak bele generálisan a jogalkotási eljárás kérdései. Erre tekintettel azt a jogállami-jogbiztonsági megszorítást sem tartom elfogadhatónak, hogy a jogalkotási eljárási szabály önmagá-

NEM TALÁLOK ELVI MAGYARÁZATOT ARRA SEM, HOGY SÓLYOM LÁSZLÓ AKTIVIZMUSA EBBEN A KÉRDÉSBEN MIÉRT FORDULT ÁT KIFEJEZETT PASSZIVIZMUSBA.

ban való megsértése nem alkotmányossági probléma. Elvileg is az, és ezt az Alkotmánybíróság által alkalmazott kiterjesztések is megerősítik. Arról nem is beszélve, hogy az „önmagában” szó értelmezése aligha lehetséges önkényesség nélkül. Példaként hozhatom a társadalombiztosítás pénzügyi alapjainak és szerveinek állami felügyeletével foglalkozó 50/1998. (XI. 27.) AB határozatot, amely a jogalkotási eljárási szabályok megsértése és az alkotmány más szabályainak érintettsége között nem állapított meg összefüggést, éppen az eljárási szabályok sérelmének „önmagában valóságára” való hivatkozással.²⁰ Az Alkotmánybíróság ítélkezési stílusának – éppen a Sólyom László által is sokat emlegetett koherencia-követelmény miatt – egységes metódust kell mutatnia. Az a sejtésem, hogy az említett határozattal kapcsolatban az egyébként aktivistának nem minősíthető Ádám Antal sem fogalmazott volna meg különvéleményt, ha az érvelési mód akár csak valamelyes hasonlóságot mutatott volna az alapjogok érvényességével kapcsolatos eddigi döntésekkel.

Az állami szervek működését és tevékenységét nem kizárólag az alapjogok korlátozzák. Érzésem szerint Sólyom a lehetséges korlátot viszont éppen ezekben látta. A szervezeti működés korlátozása a hatáskörök oldaláról

is fennáll. Elméletileg féloldalasnak tartom az Alkotmánybíróság első kilencéves működését amiatt, hogy a hatásköri korlátok alkotmányos jelentőségével nem foglalkozott, s azokat általában mechanikusan értelmezte. Ezen a felfogáson – az alkotmánybírósági határozatok tanúsága szerint – Sólyom nem próbált meg változtatni. Holott számos Alkotmánybírósághoz érkezett indítvány feszegette azt a problémát, hogy az állam jogalkotói hatalmának belső korlátai is vannak. A köztelherviselés jegyében például morálisan elfogadhatatlan, hogy az állam szabad belátása szerint adóztasson. Ugyanígy elfogadhatatlan, hogy a jogalkotás a szociális biztonság területén tetszése szerint eszközölgjön változtatásokat. Ezekben a kérdésekben nemcsak arról van szó, hogy a jogszabály biztosított-e megfelelő átmeneti vagy felkészülési időt, vagy hogy egyértelműen, bárki számára értelmezhetően fogalmazta-e meg az új rendelkezéseket. Az alapkérdés az, hogy meddig mehet el az állam a teherviselési és más kötelezettségek megállapításában. Vethető-e ki a jégkár-biztosításra olyan adó, amely a tűz elleni védekezés céljait szolgálja, lehet-e a munkajövedelmekre vonatkozó terhek viselését a kártérítési összegekre is kiterjeszteni, van-e akadálya annak, hogy az állam hierarchikus összefüggéseinek rendjében az irányítási, felügyeleti és a felelősségi jogok szabadon telepíthetők legyenek? Nézetem szerint ezek olyan általános kér-

dések, amelyek csak az alapjogok oldaláról nem válaszolhatóak meg. Elfogadom, hogy az Alkotmánybíróság alkotmány- és jogelméleti kérdésekkel nem foglalkozik, de csak akkor, ha semmilyen vonatkozásban sem. A féloldalasság azonban elfogadhatatlan. A szabadságra gyakorolt hatás tekintetében nem látok különbséget az állam alkotmányosan korlátozatlan adóztatási hatalma és az adatvédelmi vagy személyiségi jogok részjogosítványokra redukált értelmezése között. Úgy tűnik, hogy Sólyom László látott különbséget.

A rendszerező politikai liberalizmus sajátossága, hogy alapvetően – néha kizárólagosan – a szabadságjogokra koncentrál. A liberalizmus eszmerendszerében a szabadságjogok »a« jogok. A gazdasági, szociális, részvételi és részesedési jogok nemcsak hogy nem jogok, hanem bizonyos értelemben veszélyesek is, mert állami beavatkozást igényelnek, ez pedig szinte mindig a magánautonómia valamilyen korlátozásával jár. Érdekes, hogy Sólyom László gondolkodásában a szociális jogok általában kicsi érdeklődésre és alárendelt pozícióra tarthattak számot. Ez annál meglepőbb, mert Sólyom egyébként érzékelhető felebaráti humanizmusából a szociális érzékenység nem hiányzott. Az az érték és eszmerendszer, amely Sólyom László méltóság-felfogását inspirálta, szintén kitüntetett helyen kezelte a szociális kérdéseket. Ez előtt a háttér előtt érdekes, hogy Sólyom László egy korai, a 31/1990. (XII. 18.) AB határozathoz főzött párhuzamos véleményében a szociális jogokat nem jognak, hanem állami feladatnak minősítette. Ennek megfelelően a szociális gondoskodás körébe eső állami feladatteljesítésnek nincs meghatározható mértéke: bármi, ami erre a területre esik, a törvényhozás és a kormány felelőssége. A szociális biztonság adott helyzete tehát nem tartozik az alkotmányosság körébe, vizsgálata nem az Alkotmánybíróság feladata. Ebbe az irányba mutat egyébként Sólyom László felfogása az Alkotmánybíróság 24/1991. (V. 18.) AB végzésében, amely árulkodóan szűkszavú és pragmatikus. A végzéshez kapcsolódva több alkotmánybíró – Kilényi Géza, Szabó András, Vörös Imre és Zlinszky János – különvéleménye szerint a szociális biztonság alkotmányos értelmezésének vannak tartalmi, alkotmányosan önállóan megítélhető szempontjai. Emiatt, mint kifejtették, a szociális biztonsághoz való alkotmányban rögzített jog nem egyszerű program, hanem valóságos jog. Az alkotmánybírák többségének, köztük Sólyom Lászlónak is az volt azonban az álláspontja, hogy az Alkotmánybíróság a szociális biztonságra vonatkozó jogszabályok alkotmányossági vizsgálatát halassza el addig, amíg az újrakodifikálás be nem fejeződik. A többséget alkotó alkotmánybírák tehát lemondtak arról, hogy hatályos szociális rendelkezéseket vizsgáljanak, csak azért, mert egy kodifikációs program kezdete várható. Még egyértelműbb Sólyom szociális

jogoktól való idegenkedése a 26/1993. (IV. 29.) AB határozat kapcsán, ahol a markáns különvéleményekkel szemben ő is azt a többségi álláspontot képviselte, hogy a szociális jogokat a tulajdonvédelem szempontjából nem lehet megítélni. A szociális jogok valóságos alapjogi jellegének elutasításától eltérő viszont Sólyom László véleménye a gazdasági stabilizációs törvények, a Bokros-csomag alkotmánybírósági vizsgálata során, melyben ő is azt az álláspontot képviselte, hogy a szociális szolgáltatások egyes fajtáinak védelmét a tulajdonvédelem alapján kell megítélni. Mint ahogy az a külföldi és az európai bírói gyakorlatban is általános, Sólyom felfogása szerint a szociális jellegű jogokat nem önmagukban, hanem más, »valódi« alapjogokkal és alkotmányos elvekkel való összefüggésük esetén lehet alkotmányossági vizsgálat tárgyává tenni. Ennek megfelelően a szociális jogi alkotmányossági kérdések általában diszkriminációs kérdések. Számomra elég egyértelmű, hogy a szociális jogok terén megmutatkozó passzivizmus annak a passzivizmusnak a közvetlen származéka, amelyet Sólyom László a jogállam határainak, korlátainak önálló értelmezésében mutatott.

BESZÉLHETÜNK – E SÓLYOM-BÍRÓSÁGRÓL?

Sólyom László véleménye szerint az Alkotmánybíróságnak – felállása történelmi körülményei miatt – „páratlanul nagy szabadsága volt abban, hogy maga alakítsa ki helyét az alkotmányos rendben; beleértve nemcsak politikai súlyát és szerepét, de szűkebb értelemben vett jogi jellegét is.”²¹ Ha ez a megállapítás az alkotmány és az alkotmánybírósági törvény szövegét tekintve nem is helytálló, az igaz, hogy a rá vonatkozó alapvető jogszabályok megalkotása után az Alkotmánybíróságot a jogalkotó, sőt a politikai és tudományos közvélemény is magára hagyta. Így válhatott az Alkotmánybíróság belső ügyévé számos kérdés megválaszolása, amelyek pedig legalább akkora kritikai nyilvánosságra és publikus igazolásra tarthattak volna igényt, mint a korábban Sólyom László által szépen körülírt „mit szabad és mit nem?” típusú jogok. Nem vitatom, hogy az Alkotmánybíróság befelé fordulása bizonyos értelemben következik alkotmányjogi státuszából, s ezen túl nem kis mértékben következett a rendszerváltó évek politikai légköréből is. A befelé fordulás motívumai között azonban meg szeretném említeni azt a subjektív mozzanatot is, ahogyan az Alkotmánybíróság élére került Sólyom László az új alkotmányos és politikai berendezkedés alaptörvényévé tett alkotmányhoz: a módosított 1949. XX. törvényhez viszonyult.

Ebből a szempontból különös jelentősége van annak a hatásnak, amelyet a német szövetségi alkotmány-

bíróság ítékezése gyakorolt Sólyom Lászlóra. Vendég-professzorságainak tapasztalatai és az alkotmánybírókkal való személyes ismeretségei folytán nagyon alaposan ismerte nemcsak a német alkotmánybíróági ítéleteket, hanem az alkotmánybírák személyes gondolkodásmódját is. A tudományos munkásságából kibontakozó elméleti felfogásához jól illett a német kollégák azon felfogása, amely az alkotmányt objektív értékrendnek tekinti, s ehhez kapcsolódva gyakran alapoznak ítéleteikben az alkotmány értékszpontú értelmezésére. Sólyom László azonban tudatosan nem tartotta a magyar alkotmányt értékrend kifejeződésének, mert abban inkább a régi alkotmányszöveg olyan jogállami átíratát látta, amelynek történeti okok miatt nincs összefüggő értékrendszere. Ez az alkotmány nem értékrendszerű alapdöntés a politikai lét alapfeltételeiről, mint azt a német elmélet büszkén állítja a Grundgesetzről, hanem »tákolmány«, ahogy azt Sólyom alkotmánybíró társa: Schmidt Péter minősítette. Ebben az alkotmányhoz való viszonyban látom az egyik okát annak, hogy Sólyom alkotmánybírói törekvése nagyon határozottan az alkotmány tökéletesítésére irányult. Az adott körülmények között ahhoz, hogy az alkotmánybíró az alkotmány eszményének megfelelő alkotmánybíráskodást folytathasson, távolabbra kell tekintenie az alkotmánynál. Az alkotmányon túl pedig – politikai és morális – értékek vannak, illetve ott van az alkotmányos hatékonyság is. Bár tudomásom szerint Sólyom László hivatkozásai között Hans Kelsen nem szerepel, mégis utalni kell a Tiszta jogtan ama tételére, amely a gyakorlati alkotmányosság alapszabályának a hatékonyságot teszi meg.²² A legkevésbé sem állítom, hogy Sólyom Kelsen követője lett volna, azonban azt többször is kifejtette, hogy az alkotmánybíró nem a múlt intézménye, hanem a jövőé.²³ Ezt a jövőt pedig az eredmény, a hatékonyság igazolja. Megengedhető talán az a kommentár is, hogy az Alkotmánybíróság nem az alkotmányhoz kötődik, hanem ahhoz, amilyennek egy elképzelt jövő számára lennie kell az alaptörvénynek. Megerősíti ezt Sólyom László későbbi véleménye, amely szerint az Alkotmánybíróságnak kellett felépítenie az alkotmányt.²⁴ Az alkotmány megalkotására, „kifejlesztésére” vonatkozó ambíció talán érthető, ha az Alkotmánybíróság olyan feltételek és légkör megteremtésére törekedett, amely mindenféle befolyásolás lehetőségét kizárja. Ebből a szempontból szimptomatikus Sólyom Lászlónak az a kijelentése is, hogy az Alkotmánybíróság arisztokratikus intézménynek vallja magát.²⁵ Az alkotmánybíráskodás arisztokratikus sajátosságaira való utalás nyilvánvalóan a háromféle – demokratikus, arisztokratikus és monarchikus – hatalomgyakorlási elv amerikai alkalmazására vonatkozik.²⁶ Ott is és Sólyom szóhasználatában is: az arisztokratizmus a hatalommegosztás egy sajátos aspek-

tusa; azt fejezi ki, hogy az alkotmánybíráskodás a demokratikus és a személyes hatalomgyakorlásnak egyaránt ellensúlya. Mégpedig nem csupán a hatáskörök oldaláról, hanem a nyelvezet miatt is. Az Alkotmánybíróságnak nem kell mindig értenie a demokratikus nyelvet, s arról sem tehet, ha üzeneteit a demokratikus törvényhozás nem, vagy félreérti. Más kérdés, hogy az eredeti amerikai logikában a törvényhozás sem.

A politikai és társadalmi közvéleménytől való elzárkózás elsősorban Sólyom László által ösztönzött módját sok szempontból pozitívan értékelhetjük. Ilyen pozitív elem mindenekelőtt az, hogy az Alkotmánybíróságról a pártatlanság, a függetlenség és az elfogulatlanság képe alakult ki, amely közel egy évtized után már valóságos pótlólagos legitimitási forrása a testületnek. Ennek a legitimitásnak talán a legbiztosabb jele, hogy az Alkotmánybíróság döntéseinek érvényét és véglegességét gyakorlatilag senki sem vonta kétségbe, annak ellenére sem, hogy a döntések egész sora érintett komoly, nemegyszer hatalmi érdekeket. Az arisztokratikus befelé fordulásnak azonban komoly negatívumai is voltak. Ennek egyik megjelenési formája az alkotmányossági problémák szélsőségesen egyoldalú kommunikálása. Ezen azt értem, hogy bárkinek a jó vagy rossz, alapos vagy szerencsétlen indítványa voltaképpen csak „ürügy”, kiindulópont arra, hogy az Alkotmánybíróság alkotmányos problémát találjon, s azt megoldja. Sólyom többször is hangoztatta, hogy az Alkotmánybíróság döntéseinek meghozatalában nincs az indítványhoz kötve. Nincs tehát a testület arra kényszerítve, hogy az Alkotmánybíróság érvelési stílusában íródott, érvelések láncolatát tartalmazó terjedelmes indítványokat megcáfolja, s ezeknél helyesebb érvelésre alapozza a maga álláspontját. De ugyanígy: a testületet abban sem akadályozza meg semmi, hogy egyszerű, formai érvek alapján hozott döntéséhez terjedelmes elvi okfejtést, Sólyom László terminológiájával: üzenetet fűzzön. A hosszú és a rövid érvelések másodlagos üzenete sokszor a figyelmes szemlélő előtt is rejtve maradt. Ebből könnyen támadhatott az a benyomás, hogy az Alkotmánybíróság érvelési szintjei valójában egyfajta politizálásnak a részei. Ilyen vád – ha nem is túl hangosan – elsősorban a gazdasági stabilizációs törvényeket elbíráló 1995-ös alkotmánybíróági határozatokkal, valamint a konkuráló népszavazási kezdeményezések tárgyában hozott 57/1997. (X. 14.) AB határozattal kapcsolatban hangoztak el. Ha abból indulunk ki, hogy az orosz alkotmánybíróskodást szokás a politizáló alkotmánybíróskodás ideáltípusának tekinteni, akkor a hazai minősítés durván eltúlzott. Ha a politikaformáláson a legitimitás határainak alakítását értjük, akkor az Alkotmánybíróság is politikai bíróság. A két megközelítés között persze a szakadék világokat választ el egymástól.

De más tekintetben is lehet néhány sajátosságot említeni, amelyek az Alkotmánybíróság eljárását és döntéseit áttekinthetetlené, s emiatt „gyanússá” tették. A belső eljárás szabályait a kívülállók számára ismeretlen normák és a szokásjog alakította. Nem volt általánosan elismert szabálya annak, hogy a beérkező ügyek milyen szempontok szerint oszlanak meg a bírók között. A közzétett határozatok azt mutatják, hogy a nagy jelentőségű ügyek többségének előadója az elnök: Sólyom László volt. További aggályokat vet fel, hogy a többségi és különvélemények sok esetben nem egyeztethetőek össze az azokat képviselő bírók korábbi álláspontjaival. Ilyen például Sólyom László véleményének változása a szociális jogok alkotmányos védettségét illetően az 1995-ös gazdasági stabilizációs határozatokban. Bármikor visszakereshetőek a kompromisszum- vagy demonstrációgyanús döntések, amelyek későbbi tárgyilagos értékelését az Alkotmánybíróság tisztán nem látható belső eljárási rendje sem segítette elő. Mindezekben, úgy érzem, Sólyom László ügyelosztási gyakorlatának, és talán ülésvezetésének is van némi szerepe.

Persze a fő igazság abban van, hogy egy alkotmánybíróság döntései önmagukért beszélnek. Nem tudok arról, hogy komoly értékelés azt firtatta volna, hogy a német szövetségi alkotmánybíróságon a bírók személyesen hogyan járultak hozzá az ítélet meghozatalához, miért közeledtek vagy távolodtak az érvek, kinek volt több és kinek kevesebb lehetősége a döntésben való közreműködésre. Húsz-harminc év eltelte után valószínűleg a mi alkotmánybíráskodásunk értékelésében sem lesznek ilyen szempontok. Mindaddig azonban, amíg a belső eljárás esetlegességeinek vannak nem egészen alaptalan hatásai egy döntés megszületésére vagy elmaradására, addig az ilyen kérdések elől nem lehet elzárkózni. Elfogadhatatlan indok, hogy az 1993-ban az Alkotmánybírósághoz érkezett eutanázia-indítvány azért nem került tárgyalásra, mert erre a helyzetre Magyarországon nem érett, vagy az ügyet magára szignáló elnöknek nem maradt ideje részletes álláspontjának kialakítására.

Jó ideje, de különösen azóta, hogy az Alkotmánybíróság teljes állománya megújult, a publicisztika az „első” Alkotmánybíróságot szívesen nevezi Sólyombíróságnak. Maga Sólyom László úgy értékelte az ilyen megnyilvánulásokat, hogy az alkotmánybíráskodás „kollektív műfaj”, s az ítéleteken nem elnökként hagyott nyomot.²⁷ Ezzel alapvetően egyetérték. Sólyom László állásfoglalásai nem hatalmi állásfoglalások. Abban is biztos vagyok azonban, hogy az Alkotmánybíróság első kilenc éve nem úgy és nem olyan értékelést kapna, ha elnökként nem Sólyom László állt volna az élén. A mérce nagyon magasan van.

1. Carl Schmitt: Verfassungsrechtliche Aufsätze. Duncker & Humblot, Berlin, 1985. 263. o. 440. o.
2. Sólyom László: A polgári jogi felelősség hanyatlása. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.
3. Reinhart Koselleck: Kritik und Krise. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1973.
4. Jürgen Habermas: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Gondolat Kiadó, Budapest, 1971.
5. Sólyom László: A személyiségi jogok elmélete. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1983.
6. Sólyom László: Mit szabad és mit nem? In: Valóság. 1985/8.
7. René Marcic: Vom Gesetzesstaat zum Richterstaat. Springer, Wien, 1957.
8. Sólyom László: Környezetvédelem és polgári jog. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.
9. Sólyom László: Egy új szabadságjog: az információs szabadság. In: Valóság. 1988/9.
10. Ronald Dworkin: Taking Rights Seriously. Oxford University Press, Oxford, 1978.
11. Kis János: Az állam semlegessége. Atlantisz, Budapest, 1997. 211. o. 267. o.
12. Tordai Csaba válasza a Fundamentum körkérdésére. In: Fundamentum. 1999/2.
13. Karl Rahner: Grundkurs des Glaubens. Herder, Freiburg, 1976.
14. Otto Bachof: Verfassungswidrige Verfassungsnormen? J. C. B. Mohr, Tübingen, 1951.
15. Tóth Gábor Attila interjúja Sólyom Lászlóval: A „nehéz eseteknél” a bíró erkölcsi felfogása jut szerephez. In: Fundamentum. 1997/1.
16. Hans Georg Gadamer: Igazság és módszer. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984. 191. o.
17. Kis János: Az abortuszról. Cserépfalvi, Budapest, 1992. Takács Albert: A morális és a jogi értékelés eltérései. In: Fundamentum. 1999/1.
18. 15/1991. (IV. 13.) AB határozat. ABH 1991, 39.
19. Az 50/1998. (XI. 27.) AB határozattal elutasított indítvány szövegezője én voltam, ezt csak azért jegyzem meg, hogy aki elfogultsági okot keres, az találhasson.
20. Sólyom László: Ellenőrzött rendszerváltás. In: Világosság. 1991/5.
21. Lásd a 15. lábjegyzetet.
22. Hans Kelsen: Reine Rechtslehre. Deuticke, Wien, 1982. 212. o.
23. Sólyom László: Az Alkotmánybíróság önértelmezése. In: Jogtudományi Közöny 1992/5.
24. Lásd a 15. lábjegyzetet.
25. Lásd a 23. lábjegyzetet.
26. Charles A. Beard: Az Egyesült Államok alkotmányának gazdasági értelmezése. Európa Kiadó, Budapest, 1988.
27. Lásd a 15. lábjegyzetet.